

DISCURSOS COMMEMORATIUS
— 10 —

ONZE DE SETEMBRE
— 2024 —

El valor de les humanitats,
l'antiguitat i l'arqueologia
per viure el present
i construir el futur

Marta Prevosti i Monclús

Institut
d'Estudis
Catalans

**El valor de les humanitats,
l'antiguitat i l'arqueologia per viure
el present i construir el futur**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
DISCURSOS COMMEMORATIUS, 10

**El valor de les humanitats,
l'antiguitat i l'arqueologia per viure
el present i construir el futur**

MARTA PREVOSTI I MONCLÚS

ONZE DE SETEMBRE
DISCURS COMMEMORATIU 2024

BARCELONA
2024

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Prevosti, Marta, autor

El valor de les humanitats, l'antiguitat i l'arqueologia per viure el present i construir el futur : Onze de Setembre, discurs commemoratiu 2024. -

Primera edició. - (Discursos commemoratius ; 10)

ISBN 9788499657554

I. Institut d'Estudis Catalans. II. Títol III. Col·lecció: Discursos commemoratius ; 10

1. Educació humanística - Catalunya - Història. 2. Arqueologia - Catalunya - Història

37:009(460.23)(091)

902(460.23)(091)

© Marta Prevosti i Monclús

© 2024, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: setembre del 2024

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Il·lustració de la coberta: Joan-Albert Ros i Torres

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Compost per Jorge Campos

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-755-4

Dipòsit Legal: B 13944-2024

DOI: 10.2436/10.0100.01.15

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

Presentació, <i>per Teresa Cabré, presidenta de l'IEC</i>	7
Discurs commemoratiu del 2024	
El valor de les humanitats, l'antiguitat i l'arqueologia per viure el present i construir el futur, <i>per Marta Prevosti i Monclús</i>	9
L'himne d' <i>Els segadors</i>	21

Presentació

Un any més des que es va encetar aquesta tradició l'any 2012, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) celebra la Diada Nacional de Catalunya amb un acte institucional de record i reivindicació. I la peça principal d'aquest acte és el discurs commemoratiu de la Diada que pronuncia una o un dels nostres membres. En les edicions anteriors hem pogut gaudir dels discursos de Salvador Cardús, que va inaugurar la llista, Carles Miralles, Josep-Maria Terricabras, Damià Pons, Eva Serra, Carles Boix, Joan Martí i Castell, Andreu Mas-Colell, Núria Salán, Maria Corominas, Àlicia Casals i M. Teresa Estrach.

El discurs d'enguany s'ha encarregat a Marta Prevosti i Monclús, arqueòloga eminent, membre de la Secció Històrico-Arqueològica, activista, si se'm permet aquest adjectiu, en la defensa del patrimoni històric del país, de vegades recuperat amb cura, però d'altres oblidat i fins i tot malmès per interessos que no tenen res a veure amb la cultura i el patrimoni.

Marta Prevosti, vicepresidenta de l'IEC des de 2019 fins a 2023, ha estat sempre una lluitadora per la conservació d'allò que constitueix la nostra història recent i remota, convençuda que no hi pot haver consciència de país si no coneixem, respectem i defensem el nostre passat. I el coneixement i la preservació del patrimoni històric, més enllà de la seva especialitat, en la mateixa línia del primer període de la creació de l'Institut el 1907, han estat sempre un dels seus motors: d'una banda, conèixer, respectar, conservar, estimar allò que són els nostres pilars culturals, allò que és el vestigi imprescindible de la nostra configuració present i, sobretot, fil conductor del nostre futur com a comunitat nacional; de l'altra, reivindicar els estudis d'humanitats, poc considerats avui per una societat que també prioritza el creixement constant i la innovació sense passat, com el mitjà a través del qual podem recuperar la memòria i comprovar com són d'importants els coneixements que ens proporciona la nostra història.

TERESA CABRÉ
Presidenta de l'IEC

El valor de les humanitats, l'antiguitat i l'arqueologia per viure el present i construir el futur

MARTA PREVOSTI I MONCLÚS

Membre emèrita de la Secció Històrico-Arqueològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

El 1907, Enric Prat de la Riba va crear l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), una institució destinada a activar la cultura del país en l'entorn de presa de consciència i de moviment de recuperació nacional que es vivia en aquell començament del segle xx. L'IEC va néixer amb una única primera secció, la Secció Històrico-Arqueològica. La història es percebia com el fonament essencial de la cultura i, per tant, es creia que distingia i legitimava Catalunya com a nació. El 1911, l'IEC es va reestructurar, amb més entitat, i fou aleshores que es va dotar de tres seccions: la Històrico-Arqueològica, la Filològica i la de Ciències.

Penso que el poble català és conscient de la seva història. Tenim ben present que ens la van voler arrabassar a partir de 1714. La Guerra de Successió i tota la repressió soferta durant els segles XVIII, XIX, XX i XXI és ben viva. Aflora constantment en les manifestacions més populars, en les conferències polítiques, en multitud de publicacions i fins en les banderes que es veuen en les protestes independentistes, com la bandera negra austriacista o la bandera de Santa Eulàlia.

Aquest capteniment de mantenir viva la història honora el poble català. És especialment així dins d'una societat occidental cada cop menys interessada pel foment de les humanitats. Sovint, el jovent mira el passat històric amb reticències envers l'erudició i prefereix posar l'accent en l'esdevenidor: es pregunta què li pot aportar la lluita per la seva cultura. Estudis del sistema educatiu indiquen un clar fracàs en la didàctica de la història. Però el menysteniment de la història va lligat al del conjunt de les humanitats. El sistema educatiu fa prevaldre els valors pràctics sobre els de conèixer els nostres orígens, la cultura, la filosofia o l'art. És clar que s'està perdent el valor de la màxima grega, inscrita al temple d'Apol·lo a Delfos,

que deia: «Coneix-te a tu mateix». Estem vivint una etapa de mutació de valors i de canvis socials importants. L'evolució és irreversible. Ara bé, volem ser ben conscients d'allò que estem fent! Volem saber on som!

I per saber on som, hem de saber d'on venim. Si els plans d'estudis no haguessin bandejat tant la història, segurament tots plegats tindríem més present com és d'important saber d'on venim, saber de quina construcció històrica estem formats. En aquest sentit, la història completa i il·luminadora és la de visió llarga, l'anàlisi que té en compte la dilatada evolució de l'home des de l'hominització fins a l'actualitat. Però si no anem tan lluny, si més no, em sembla imprescindible el món clàssic, perquè és el fonament de la cultura occidental. Sense conèixer-lo, no ens podem conèixer a nosaltres mateixos. Haver-lo assimilat, en canvi, dona profunditat, arrelament, maduresa, però sobretot esperit crític i sentit a la racionalitat essencial de tots els aspectes de la vida. Si no coneixem la nostra història, correm el greu perill del retorn al mite. Si no ens coneixem, tampoc no sabrem cap a on anem, i encara menys sabrem construir el futur.

No n'hi ha prou d'entendre que som organismes regits per hormones, gens i sinapsis, que funcionem per processos bioquímics que calculen probabilitats per prendre decisions, per algorismes que són el resultat de la selecció natural que ha actuat durant milions d'anys. No és aquest, un concepte massa prim? Oi que no ens porta al desistiment? A mi em cal la densitat de la història, la filosofia, l'art, la llengua, la literatura, la música i, sobre tot això, l'antropologia. Però ara i aquí em centraré a reivindicar l'antiguitat clàssica i l'arqueologia.

Activem les emocions. Escoltem les paraules d'Èdip a la tragèdia de Sòfocles *Èdip rei*: «Ajudar els altres amb tots els mitjans i possibilitats és l'empresa més noble a què un home pot aspirar».

Aquesta proclama era un dels fonaments essencials de la construcció social de l'antiguitat i ha pervingut fins a l'actualitat a la societat occidental. És plenament actual. Aristòtil, a la *Política* (llibre 3, cap. 6), escriu: «És evident que tots els règims que miren pel bé comú són rectes, des del punt de vista d'allò absolutament just, i els que es preocupen solament d'allò particular dels governants són erronis i tots ells desviacions dels règims rectes, car són despòtics i la ciutat és comunitat dels homes lliures».

I encara (llibre 3, cap. 9), en explicar com sorgeixen les ciutats, diu que són una comunitat, amb un territori, amb vista a una vida perfecta i autosuficient. Hem d'entendre que s'està referint a la ciutat estat de l'antiguitat. La ciutat és l'Estat. I rebla el clau: «I tal cosa és fruit de l'amistat. Car la decisió de viure en comú és amistat».

Vol dir que la relació entre els homes no és pura conveniència pràctica d'ajut mutu, sinó que hi ha alguna cosa més elevada. En diu amistat. El cristianisme en dirà amor.

En els filòsofs grecs i llatins podem trobar la llavor dels valors en què es basa la societat occidental. La filosofia aristotèlica en general ha estat fonamental en la construcció del món occidental, i fins la política ha dut l'empremta d'Aristòtil.

Escoltem Sèneca a *Els set llibres dels beneficis* (llibre 3, cap. 3): «El mateix faries tu si la fortuna t'apartés dels primers llocs de la república, si et mantinguessis ferm i l'ajudessis amb veus; i si et cloguessin els llavis, no defalleixis, ajuda-la en silenci, que l'esforç del bon ciutadà mai no és inútil, car sempre dona fruit amb l'oïda, amb la vista, amb el rostre, amb la voluntat i amb la tàcita obstinació, i fins amb les mateixes passes [...] la virtut escampa mil utilitats, encara que sigui lluny i estigui amagada, [...]».

Sèneca descriu l'amor a la cosa pública, a la comunitat. En el món grec i romà els filòsofs eren els qui estudiaven l'ètica i, a partir d'ella, els polítics establien les lleis. Això ja ho deia, en el segle IV aC, Alcídaman: «La filosofia és la catapulta de les lleis».

Escoltem Ciceró a *De republica* (1,2): «La millor pràctica de la *virtus* és el govern de la *civitas* i la realització de fet, no en paraules, d'aquelles coses que els filòsofs diuen en els seus cenacles. Tot allò recte i honest que han dit els filòsofs ho han dut a la pràctica aquells que han establert els *iura* de les *civitates*».

Per a Aristòtil, l'home és un ser social, i allò que el fa humà és el *logos*, el raonament o la paraula, que és el que li permet distingir el bé del mal, la justícia de la injustícia. I en això es fonamenten la casa familiar i la ciutat. Amb tot, per naturalesa, la ciutat (l'Estat) és anterior a la casa i a cada un de nosaltres (car el conjunt és necessàriament anterior a la part). En canvi, la justícia és de naturalesa social: la justícia és l'ordre de la societat cívica.

L'Imperi romà esdevé cada cop més pràctic i excel·leix per la labor ingent i admirable del dret romà. Encara, en el món tardoantic, l'ètica s'amara de sentit religiós i, de retruc, les lleis acullen també els principis de l'estoïcisme, del neoplatonisme i, especialment, del cristianisme. El *Corpus iuris civilis*, la compilació del dret romà ordenada per l'emperador Justinià en el segle VI, és la clau de volta de la construcció del món occidental.

A partir del segle XVI, guanya terreny la idea que l'estat de naturalesa és pre-social (Hobbes, Spinoza) o prepolític (Locke). Es posa en qüestió una llei ètica natural i s'installa la idea del contracte social, de la creació de l'Estat, del qual emana el dret, l'ordre de la societat, i també els valors, com ja proclamaven Tucídides, Carnèades o altres pensadors grecs. I s'acaba retornant a la idea de la ciutat com l'Estat ideal, la república o *res publica* o cos polític (Rousseau), i a l'Estat de dret. L'amor a la pàtria és per a Rousseau la virtut més alta. Com també ho és per a Ciceró. Cada cop es valora més l'individu. Com deia Protàgores: «L'home és la mesura de totes les coses». Però, contra Protàgores encara ressona Plató, per a qui Déu és la mesura de totes les coses. Si seguim el fil de les formulacions

panhel·lèniques de diversos autors, com Isòcrates, i dels postulats de Ciceró sobre la irracionalitat de les guerres com a resolució dels conflictes humans, i la pertinència de la discussió, en la mateixa línia de pensament, Kant postula una unió d'estats lliures, un estat universal, cosmopolita, que ha de regular la relació entre els estats i ha d'eliminar les guerres. És la llavor de l'Organització de les Nacions Unides (ONU), tot i que potser a mitja vela.

En els segles XVI i XVII es tornen a qüestionar alguns prejudicis que ja s'havien plantejat dins l'ordre teòric a l'antiguitat, però mai no s'havien superat a la pràctica. Tucídides en el segle v aC, Alcídamant en el segle IV aC o Sèneca en el segle I ja havien posat en qüestió els privilegis de classe i de ciutadania, l'esclavitud, i fins i tot la subordinació de la dona a l'home. Els romans fan un pas endavant en reconèixer, no en teoria sinó en la pràctica, que el dret es fonamenta en la naturalesa racional comuna dels homes. En els segles XVI i XVII es torna a fer alguna passa cap als principis d'igualtat o cap a establir que els estrangers s'han d'acollir. En el segle XVIII, amb l'imperatiu categòric de Kant es dibuixa el primer pas cap a la declaració dels drets humans. Amb tot, encara s'està parlant dels ciutadans homes. Fins als segles XIX i XX no es qüestiona de forma pràctica la posició de la dona. La porta que havia obert el dret romà, que ja reconeixia a les dones alguns drets, era un fet tangible. I això va establir el tret de sortida de la llarga carrera de l'emancipació femenina, pròpia de la societat occidental, que deriva justament de l'antiguitat clàssica. En aquest sentit, el dret civil català, que a l'època moderna era dels més avançats d'Europa, reconeixia drets a la dona, com el de tenir un patrimoni separat, de manera semblant al dret romà.

Des del Renaixement, paral·lelament als estudis humanístics, van anar prenent cada cop més força els estudis de ciència i de tecnologia. Però hem de ser conscients que en la seva base rau el pensament, els valors, els mites, els sistemes jurídics i les estructures politicosocials grecoromanes de la democràcia, que van anar fermentant en un procés de molt llarga durada, de dos mil·lennis. Les bases del pensament científic s'han de buscar també en la filosofia grega, així com l'ànima constant de coneixement. És molt interessant observar els avenços científics i tècnics dels antics com, per exemple, els d'Heró d'Alexandria, que, entre moltes altres invencions, va desenvolupar una màquina de vapor, l'eolípila, per bé que solament es va utilitzar per a demostracions i per a l'entreteniment. Faltava encara un llarg recorregut perquè James Watt desenvolupés el mateix principi en la màquina de vapor per a ús industrial. La llavor originària de tot plegat és, però, l'antiguitat clàssica.

Les arrels de la cultura catalana s'endinsen, doncs, en un Imperi romà unificador, que, com fan tots els imperis, va abolir la cultura precedent i va imposar la seva. Va ofegar la llengua ibèrica i va imposar el llatí, que va originar el català; va destruir les estructures del territori ibèric i va crear les nostres ciutats i carreteres —l'estructura actual del territori—, i és així com ens va introduir en el dret

romà i ens va donar l'essència dels valors sobre els quals se sustenta la nostra societat. Les nostres arrels van seguir amb aportacions de visigots i de musulmans, i és sota l'Imperi carolingi i els comtes que se n'independitzaren que el país va anar prenent la forma pròpia del que en el segle XI ja es reconeix com a català. Aquest solatge d'història i de cultura li dona la consciència pròpia, la identitat, la singularitat. En el segle XI els documents ja reflecteixen aquesta consciència de ser catalans, com ha estudiat bé Michel Zimmermann. Sota les institucions del Consell de Cent i de la Generalitat, amb tot el sistema legal que van anar teixint, es va seguir assentant la catalanitat.

I doncs, aquestes arrels en l'antiguitat clàssica, com es valoren? Com s'estudien? Com es tenen presents, dins de l'imaginari de l'autorepresentació?

Els estudis de l'humanisme —la *paideia* dels grecs, la *humanitas* de Varró o Ciceró— a partir del Renaixement, com ho defineix Eulàlia Duran, són els *studia humanitatis*, o sigui, l'ensenyament del llatí, «gramàtica, retòrica, història, poesia i filosofia moral» (p. 381) a través de l'estudi i la depuració dels textos clàssics. «El coneixement d'aquests textos esdevé el motor principal de la cultura i la porta d'entrada a les altres ciències» (p. 35).¹ L'humanisme, doncs, no representava un retorn a l'antiguitat, sinó una metodologia per encarar la modernitat, un vehicle per proveir de valors i coneixement, de mètode per millorar el futur.

Des del Renaixement fins ben entrat el segle XX, els estudis del món clàssic havien estat part fonamental de la formació d'una persona. En l'art, en tenim un exponent ben conegut. Si la pintura i l'escultura renaixentista i barroca reproduïen sovint escenes mitològiques és perquè la gent culta les coneixia. Els grans artistes del Renaixement eren gent de profunda cultura humanista. La cultura catalana va desenvolupar una tradició de primera línia en els estudis humanístics, que entronquen amb l'Acadèmia de Nàpols i la cort de Nàpols d'Alfons el Magnànim, de qui fins es va dir, en el seu temps, que havia retornat a Itàlia els estudis de llatí. Fins i tot el país va donar una de les màximes figures europees en humanisme i pedagogia com fou Joan Lluís Vives.

Dins del marc de la Il·lustració, es va gestar un neohumanisme, en els segles XVIII i XIX, grans exponents del qual van ser Johann Joachim Winckelmann i Friedrich August Wolf. Winckelmann va assentar les bases de la classificació de l'art i, en certa manera, també de l'arqueologia clàssica. Wolf, amb forta relació amb Johann Wolfgang von Goethe, Johann Christoph Friedrich von Schiller i Wilhelm von Humboldt, va assentar les bases de l'*Altertumswissenschaft* —les ciències de l'antiguitat—, com una ciència integral, que reuneix tots els aspectes i les branques d'estudi de l'antiguitat grega i romana, per bé que l'idioma en sigui el pal de paller.

1. Eulàlia DURAN, *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València, Tres i Quatre, 2004.

Les matèries humanístiques eren obligatòries a les escoles, tot i que van anar perdent, a poc a poc, el sentit inicial. L'educació derivava a donar classes de llengua llatina i grega. Hi havia poca preocupació per tal que els alumnes copsessin les essències d'aquestes civilitzacions, que entenguessin els valors que havien desenvolupat i que són els que ens han pervingut. Als països del nord d'Europa hi havia una mica més de preocupació per ensenyar l'humanisme dels antics, per fer entendre la història i els valors que hi ha darrere de les nostres institucions i de la nostra construcció social. En els segles XVII, XVIII i XIX hi va haver la preocupació per la transmissió de valors literaris, estètics i també sociopolítics que, més enllà dels programes escolars, va donar costums educatius com el Grand Tour, un viatge per Europa que podia durar mesos o fins i tot anys, que es considerava el complement de la formació de tot jove de classe alta europea, especialment dels anglesos, però també d'alemanys i holandesos, i que tenia com a destí prioritari Itàlia, per posar-los en contacte amb el món clàssic. A Anglaterra, després de la Revolució Gloriosa, la implicació creixent de les classes altes en la política requeria una sòlida formació dels joves, especialment en els assumptes públics, per la qual cosa es va fer viu l'interès per la democràcia grega, la república romana, el concepte de *res publica* i el govern de la *civitas*.

El Grand Tour també era un aprenentatge en les relacions socials i en altres temes, però la cultura clàssica va esdevenir un model a imitar i una fita fonamental del viatge. Ja en el segle XVII, i justament en relació amb arquitectes que havien après l'arquitectura palladiana a Itàlia en el Grand Tour i havien estudiat de prop els monuments romans, com Inigo Jones o Christopher Wren (arquitecte de la catedral de Sant Pau a Londres), es va posar de moda una arquitectura que comença un itinerari en el Renaixement i aboca al neoclàssic. És l'arquitectura anglesa i americana per excel·lència, que reproduïx els frontons dels temples grecoromans; les entrades monumentalitzades amb columnes dòriques, jòniques o corínties; les cúpules que copien el Panteó de Roma, o les llargues columnates clàssiques dels *ambulacra* o de les *stoai*. Anglaterra va ser el focus principal del moviment, per bé que també altres països del nord d'Europa el van seguir amb força, com Alemanya, els Països Baixos, Polònia, Suècia o Dinamarca. En el segle XVIII, Richard Boyle o Robert Adam encunyen el model a seguir també a l'arquitectura dels Estats Units d'Amèrica (EUA). Però, més enllà de les modes en aspectes materials, hi havia també una educació més profunda en els models clàssics. Hem de pensar que el món clàssic era un ensenyament principal a les escoles. Per exemple, va tenir un gran predicament la lectura de la versió de mitologia clàssica *Pantheum mythicum. Seu fabulosa deorum historia*, de François-Antoine Pomey, traduïda a l'anglès, i a partir de 1867, la *Bulfinch's Mythology*, de Thomas Bulfinch.

Mentre això es coïa a Europa i als EUA, l'Espanya i la Catalunya dels darrers temps de la monarquia dels Habsburg i de l'època de la monarquia borbònica ho seuien tèbiament. Espanya no era un país emissor ni un país receptor del Grand Tour.

En la davallada dels estudis clàssics també hi va contribuir el relleu que s'havia donat a la retòrica i això va acabar abocant a un cert desprestigi dels estudis d'humanisme, per l'abús de la paraula i la tergiversació dels raonaments. A les escoles, la preocupació per instruir els joves en les arrels de l'antiguitat va centrar-se força exclusivament en les classes de llatí i de grec. L'ensenyament de la llengua llatina, d'una forma mecànica, va fer perdre bona part del seu interès. En la dificultat per transmetre els valors de l'humanisme hi podria haver essencialment un problema pedagògic, és a dir, va ser i en part segueix sent un fracàs didàctic. A Catalunya, el 1696 es va publicar un diccionari català-llatí de gran èxit, amb moltes reedicions, el *Gazophylacium Catalano-Latinum* (tresor lexicogràfic català-llatí), de Joan Lacavalleria, la font principal del qual és *Le dictionnaire royal augmenté*, de François Pomey. Però, significativament, Lacavalleria no va traduir pas la versió de la mitologia clàssica, de gran èxit popular, de Pomey.

Marià Aguiló, en el segle XIX, va escriure aquest verset satíric:

D'infant, la llengua del Laci
m'ensenyava un reverend
a cops de Gazophilaci,
i abans que encetés Horaci
n'esbucaren el convent.²

Cal destacar, però, la labor educativa duta a terme, a partir del 1769, per les Escoles de la Junta de Comerç de Barcelona. Aquesta agrupació d'industrials i comerciants, superats els cinquanta anys de traves gravíssimes posades pel Govern de Madrid al fet que s'associessin i que promoguessin el comerç, la indústria i l'ensenyament, va endegar una labor docent de gran importància en crear les Escoles de la Junta de Comerç de Barcelona. L'Escola de Nobles Arts, creada el 1775, a la Llotja de Mar, estava destinada a formar els dibuixants de les indústries d'indianes, però aviat va derivar en una escola d'art academicista. Els estudis a les Escoles eren gratuïts i els alumnes més destacats rebien pensions i beques per estudiar a l'estranger, sobretot a Roma, on també s'instruïen en la cultura clàssica i en els corrents classicistes. En són exemples Antoni Cellés, que l'any 1817 va iniciar l'Escola d'Arquitectura, després d'haver estat pensionat a Roma per la Junta, o Damià Campeny, que es va formar a Roma com a escultor, gràcies a una beca també de la Junta de Comerç. Allí, Campeny va entrar en contacte amb Antonio Canova i va treballar als tallers del Vaticà. Campeny és autor d'obres destacades del neoclassicisme català, com la *Lucrecia morta*, l'escultura més bella del seu període, segons l'opinió de Jaume de Puig, i clarament inspirada en escultures roma-

2. Marià AGUILÓ, *Records de juvenesa*, Barcelona, Editorial Libreria d'Àlvar Verdaguer, 1900.

nes també bellíssimes, com l'*Ariadna adormida* dels Museus Vaticans o la figura sedent d'Agripina la Menor del Museu de Nàpols o l'Helena sedent dels Museus Capitolins. Però, sobretot, l'obra neoclàssica de Campeny és plena de càrrega ideològica, del sentit clàssic, liberal. Campeny, retornat a Barcelona, va poder fer poques de les grans obres escultòriques que hauria estat capaç de produir, car va patir especialment el fet de no tenir la cort a la vora.

Però centrem-nos més, per acabar, en els estudis arqueològics. Hem de pensar que en ple Renaixement, a l'inici del segle XVI, es gesta la primera consciència de salvaguarda del patrimoni antic dins la cort vaticana de Juli II i Lleó X. Ara bé, si d'una banda, Juli II ordenava catalogar les antiguitats romanes de la ciutat, de l'altra, feia enderrocar la basílica constantiniana del Vaticà per construir-hi l'actual.

En el segle XVIII, ja hem mencionat que Winckelmann, des del seu treball a Itàlia, va ser el primer gran sistematitzador de l'art i dels monuments de l'arqueologia clàssica. Amb això va fer el primer pas cap a la institució de la disciplina arqueològica. Durant el segle XIX, ja s'entenia per arqueologia l'estudi de l'art i dels grans monuments dins del relat històric de l'antiguitat. Aquest és el sentit autèntic dels antiquaris, que des del segle XV recollien les inscripcions i valoraven les restes materials com a testimonis de la història, i que són a l'origen del mètode historiogràfic, no pas la degradació de la paraula *antiquari* a què s'ha anat arribant a les nostres terres, com a pur col·leccionista d'antiguitats, sense la contextualització de la peça. Tot plegat va tenir també el seu reflex a Catalunya. En el segle XVIII es va desenvolupar el col·leccionisme d'antiguitats en el sentit dels antiquaris, és a dir, en relació amb la informació que les restes materials donen de la història, i va seguir en el segle XIX, alimentat per la recollida d'objectes procedents de les destruccions de convents i d'edificis. El moviment de la Renaixença va contribuir força a ampliar l'interès per la història i per les antiguitats a Catalunya. L'interès pels monuments i restes d'època clàssica catalans prosperava en els cercles d'erudits, a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a la Societat Arqueològica Tarraconense o instigat pels descobriments arqueològics que destapaven les transformacions urbanístiques de Barcelona, de Girona o de Tarragona. A Tarragona, el col·leccionisme d'antiguitats venia de molt lluny, però va ser en el segle XVIII que va començar a sorgir la idea d'un museu, per bé que no va cristal·litzar fins al 1834. L'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona va crear el primer museu d'antiguitats, obert al públic el 1844, que va passar a la capella de Santa Àgata el 1877. A Girona es va obrir el museu de Sant Pere de Galligants el 1870.

Els eclesiàstics van tenir un paper molt rellevant en l'antiquarisme i la primera arqueologia. De fet, grans figures de la primera arqueologia o de l'epigrafia catalana són eclesiàstics. Una fita important fou, el 1891, l'obertura al públic de la col·lecció eclesiàstica del Museu de Vic. I un dels personatges més importants en aquest camp va ser mossèn Josep Gudiol i Cunill, que el 1902 va publicar la prime-

ra gran sistematització de l'arqueologia catalana, que ell insisteix a distingir de les d'altres pobles com el castellà, el francès o l'anglès. El sentiment nacional va inspirar molts dels primers arqueòlegs, com mossèn Gudiol deixa clar a les *Nocions d'arqueologia sagrada catalana* en dir que l'obra té la intenció de posar en relleu la singularitat de Catalunya, car un poble que ha tingut vida pròpia, com mostren els monuments, no es pot resignar a morir. El sentiment de perill de pèrdua és recurrent i l'esforç de recuperació és notable.

En el segle XIX i durant la primera meitat del segle XX, l'excursionisme també va tenir un paper important en l'arqueologia, que va fomentar la conscienciació del valor del patrimoni històric, dins dels importants corrents de reivindicació nacional. Vegem, com a exemple, l'escrit de Ramon Arabia i Solanas, del 1881, publicat a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* («Al Montseny»), sobre el castell de Montsoriu: «Quan s'arriba a dalt i per entre los pilots de pedra i los punxosos esbarzers se penetra en aquelles estàncies solitàries i obertes als quatre vents [...] l'ànima s'encobreix de dol i se sent com una enyorança de pàtria». El patrimoni històric evocava la pàtria.

Un altre personatge fonamental per al naixement de l'arqueologia catalana fou el polifacètic Josep Puig i Cadafalch (membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC des de 1907), el qual es va doctorar en ciències físiques i matemàtiques, i també va estudiar arquitectura i belles arts. Va desenvolupar una carrera important com a arquitecte i arqueòleg, en paral·lel a l'activitat política. Va ser president de la Mancomunitat de Catalunya i continuador de l'obra d'Enric Prat de la Riba en la creació d'institucions per dotar el país de les infraestructures bàsiques per sostenir la cultura catalana. Per exemple, va consolidar la Junta de Museus de Catalunya, de funcionament exemplar, malauradament inactiva en l'actualitat. Ens interessa particularment la seva valoració de la història i de l'art, perquè són la via principal per identificar la identitat del país. En aquest sentit, considerava l'art romànic com l'art nacional català, l'art que reflecteix la diferència amb la resta del món. Però, on es troba l'origen d'aquesta identitat? Per a Puig i Cadafalch, en les arrels grecoromanes. Per això, en plantejar-se la seva obra monumental *L'arquitectura romànica a Catalunya*, la va precedir de *L'arquitectura romana a Catalunya*: la primera versió dins *L'arquitectura romànica a Catalunya*, publicada el 1908 a l'IEC, i la segona publicada el 1934, que és encara un llibre de gran prestigi. Per això va promoure les excavacions d'Empúries, que van començar el 1908, fet que denota una gran visió de l'arqueologia del país: avui, Empúries és el jaciment arqueològic català de més renom internacional, car respon a cent setze anys de treballs d'excavacions gairebé ininterrompudes sobre una ciutat que no va seguir habitada després de l'antiguitat. Però no ens desviem del missatge principal: Puig i Cadafalch va ser clarividenc en adonar-se que sense entendre els orígens grecs i romans no s'entendria el romànic.

I quin era el context del país, mentre aquests savis iniciaven la disciplina arqueològica? Seguim escoltant la veu de Puig i Cadafalch (en la introducció al primer volum de *L'arquitectura romànica a Catalunya*): «L'esforç local ha suplert a voltes l'esforç de l'Estat; a ell es deuen les institucions que més directament presten la col·laboració a aquesta classe d'estudis. Així l'esforç dels tarraconenses ha creat el primer Museu d'Antiguitats d'Espanya, a la vella Tarragona; l'esforç local ha fet les col·leccions emporitanes dels museus episcopal i provincial de Girona, els d'antiguitats medievals de Lleida i de Solsona, el de Vilanova, els municipals de Manresa i Mataró, i, sobretot, el gran Museu d'Art Cristià de Vic, honor del seu fundador, el bisbe Morgades».

Ara bé, podem dir que l'arqueologia científica comença oficialment al país el 1915, amb la creació del Servei d'Investigacions Arqueològiques (SIA) de l'IEC, sota la batuta de Pere Bosch Gimpera. Bosch havia après a Alemanya la metodologia d'excavacions arqueològiques, és a dir, l'excavació per estrats, on la ceràmica fa de fòssil director i indica la cronologia. Des de la càtedra a la Universitat de Barcelona, va formar arqueòlegs de primera línia, com Lluís Pericot, i va endegar el SIA amb Josep de Calassanç Serra i Ràfols, Albert del Castillo i Josep Corominas. Però tota aquesta labor arqueològica creada des de l'IEC es va enrobustir amb la promoció de la xarxa d'arqueòlegs que es va anar teixint per tot el país. Els arqueòlegs del SIA mantenien el contacte amb els nombrosos estudiosos locals i afeccionats a l'arqueologia. Ells controlaven el territori, vetllaven per l'aparició de qual-sevol vestigi del passat i n'informaven immediatament el Servei. L'activitat immensa d'estudiosos locals, d'iniciativa privada, de centres excursionistes, de casals i d'associacions preocupades pel patrimoni i per la història, que en definitiva feien una labor que ara en diríem ciència ciutadana, va permetre establir una xarxa que controlava tot el territori i que és a l'origen dels nombrosos museus locals que van anar proliferant per tot el país i que avui l'enriqueixen.

Com ha descrit molt bé Xavier Barral i Altet en nombroses intervencions, la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC es va fer responsable de tirar endavant la investigació del país, amb voluntat de cobrir-ne els àmbits fonamentals, i va editar publicacions monumentals sobre les pintures murals catalanes, les monedes, els documents, l'arquitectura, les cròniques, els segells, la Bíblia catalana, les obres literàries, els diplomes, així com monografies de monuments. També, a l'*Anuari* de l'IEC, es publicava l'activitat del SIA. És un plantejament global que demostra una consciència profunda de la missió encomanada i una bona organització científica. Catalunya es va integrar en els grans projectes internacionals de recerca bàsica com són el *Corpus Vasorum Antiquorum*, la *Tabula Imperii Romani* i la *Forma Orbis Romani*, etc.

L'arqueologia catalana del primer terç del segle xx va assolir ressò i categoria internacional i, de fet, va dominar el panorama arqueològic espanyol durant tota la meitat del segle, fins als anys seixanta. Pere Bosch Gimpera va crear l'anomenada

«escola catalana d'arqueologia», formada pels seus alumnes i altres personatges adheritats. Miquel Tarradell explicava com encara durant tot el franquisme no hi havia cap congrés ni reunió arqueològica espanyola que no fos dominada pels arqueòlegs catalans. Queda clar que les sòlides bases assentades tant pels polítics que van crear l'IEC com pels bons arqueòlegs que duïen a terme la feina van donar fruit durant molts anys, força més enllà de l'etapa favorable de la Mancomunitat i de la República. La situació, però, va començar a canviar a partir dels anys setanta, especialment després de la mort de Franco, quan el panorama es va anar igualant amb el de la resta del territori espanyol. Diria que els polítics s'han deixat arrossegar pel corrent general europeu i americà, i no han sabut tenir la visió d'altres etapes en què la història es valorava molt com a fonament legitimador de la identitat catalana.

Aquesta doble hèlix que he anat exposant, centrada en els dos temes d'aquest discurs, estudi i didàctica —els estudis clàssics que integren la història i l'arqueologia, i la seva didàctica—, desemboca en la situació actual, en què l'arqueologia i els estudis clàssics han perdut molt del relleu que van tenir. I no és que no tinguem bons especialistes a casa nostra, que els tenim, i algun d'alt nivell. I paradoxalment, ara es fa més arqueologia i es protegeix millor el patrimoni que no pas en cap altre moment de la història. Ara bé, això és així perquè tant la consciència com especialment la riquesa i les capacitats tècniques han crescut més que mai. Però, comparativament a les altres disciplines que formen part del programa educatiu, tant de l'educació secundària com dels estudis universitaris, la valoració relativa ha decaïgut de forma notable. De fet, l'evolució cap a la marginació dels estudis clàssics a l'ensenyament secundari és un fenomen general a tot el món occidental, com també ho és la de les humanitats. Prou sabem que l'ensenyament i l'educació contribueixen a resistir al devastador pensament únic. Per què prevalen els valors utilitaris sobre els de conèixer els nostres orígens, la cultura, la filosofia o l'art? S'ha escrit molt sobre aquest tema (especialistes en humanitats, pedagogs, associacions d'universitats, la Comissió Europea, etc.) i, doncs, a partir d'aquí podríem construir un altre discurs per a un altre Onze de Setembre.

Nosaltres limitem-nos senzillament a acabar amb unes paraules de Carles Fages de Climent (1902-1968) a la seva *Ifigènia*: «Tu, Ifigènia, filla d'Agamèmnon, explica'ns —perquè dus en les temples virginals l'aspre llor, benaurada— el disseny d'una sang que no mor».³

Voldria que no morís!

3. Carles FAGES DE CLIMENT, *Tots els sonets*, edició a cura de Jordi Pla, Barcelona, Quaderns Crema, 2003.

L'himne d'*Els segadors*

Com encertadament assenyalava Josep Massot i Muntaner en el seu estudi, signat conjuntament amb Salvador Pueyo i Oriol Martorell, titulat *Els segadors. Himne nacional de Catalunya*, i publicat el 1983 pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'origen i el desenvolupament de l'himne *Els segadors* procedeixen d'una cançó popular nascuda arran dels fets històrics del període 1639-1640.

El text té com a base la versió recollida per Manuel Milà i Fontanals (1853), la qual s'ha anat adaptant fins a arribar a l'actual, segons una darrera revisió d'Emili Guanyavents (1899) i amb la tornada unificada recentment. La música, en totes les versions i arranaments, s'ha desenvolupat a partir de l'harmonització de la cançó que feu Joan Lamote de Grignon (1937) i algunes puntualitzacions introduïdes per Oriol Martorell, Manuel Oltra i Enric Gispert (1981).

Catalunya, triomfant,
tornarà a ser rica i plena!
Endarrere aquesta gent
tan ufana i tan superba!

Bon cop de falç!
Bon cop de falç, defensors de la terra!
Bon cop de falç!

Ara és hora, segadors!
Ara és hora d'estar alerta!
Per quan vingui un altre juny
esmolem ben bé les eines!

Bon cop de falç!
Bon cop de falç, defensors de la terra!
Bon cop de falç!

Que tremoli l'enemic
en veient la nostra ensenya:
com fem caure espigues d'or,
quan convé seguem cadenes!

Bon cop de falç!
Bon cop de falç, defensors de la terra!
Bon cop de falç!

DISCURSOS COMMEMORATIUS

Títols publicats

- [1] *Onze de Setembre: Discursos commemoratius (2012-2015)* (2016)
- 2 Eva SERRA, *Història i política en el passat i en el present* (2019)
- 3 Carles BOIX, *Catalunya, subjecte sobirà, a la recerca de garanties polítiques: el referèndum de l'1 d'octubre* (2019)
- 4 Joan MARTÍ I CASTELL, *Pompeu Fabra: un exemple infrangible de lleialtat nacional* (2019)
- 5 Andreu MAS-COLELL, *El futur de l'economia catalana: brillant o mediocre?* (2019)
- 6 Núria SALÁN, *La tecnologia i la nostra vida: quan la petita es fa gran...* (2020)
- 7 Maria COROMINAS, *Llengua i mitjans de comunicació a Catalunya: política lingüística, política de mitjans i societat civil* (2021)
- 8 Alícia CASALS, *Coneixement i emprenedoria, un tret de la identitat catalana i un trampolí cap a la llibertat* (2022)
- 9 M. Teresa ESTRACH, *Els metges i la medicina al nostre país: passat, present i futur* (2023)
- 10 Marta PREVOSTI, *El valor de les humanitats, l'antiguitat i l'arqueologia per viure el present i construir el futur* (2024)

